

FLORENTINS A TERRES DE MENORCA. UN MODEL DE COMERÇ MARÍTIM A LA BAIXA EDAT MITJANA

JOAN HERNÁNDEZ ANDREU

Catedràtic de la Universidad Complutense de Madrid

Departament d'Història i Institucions Econòmiques I. Facultat de Ciències Econòmiques i Empresarials

Menorca experimentà millores econòmiques importants durant la dominació britànica en el segle XVIII, com a resultat d'una il·lustració marinera iniciada pel govern del Regne Unit i, en particular, pel governador Richard Kane, d'origen irlandès, ja en els inicis del segle de les llums.¹ Però ja abans, els menorquins, catalans des de 1287, havien sabut oferir al món mediterrani, en el segle XIV, un producte econòmic d'extraordinària qualitat: la llana. En l'explotació d'aquest bé, que podia competir amb la llana anglesa de l'època, es combinava la qualitat de l'ovella menorquina, probablement d'origen àrab,² i la influència de la tècnica comercial marítima dels florentins desplaçats a Menorca, fet testimoniats pels arxius italians. Hi ha indicis que l'auge de l'exportació de llana menorquina encara no s'havia extingit en el darrer terç del segle XVII. Per tant, en aquest assaig vull posar de manifest que el tarannà mercantil i manufacturer menorquí va ésser precedit en el temps pel gresol florentí de la baixa edat mitjana.

Ens situem en el context de la Corona d'Aragó, quan els catalans ja portaven gairebé un centenar d'anys aposentats a l'illa. La Carta Pobla menorquina, expedida a Montpeller per Jaume II de Mallorca el 30 d'agost de 1301, és el document fonamental que conté els privilegis de l'illa: la constitució dels feus o cavalleries i l'organització municipal, que regulava el nomenament dels jurats després de Nadal, amb caràcter anual i un salari estipulat. El seu fill Sanç ratificà els acords i atorgà franquícies fiscals. Dels seixanta-set paràgrafs de la Carta Pobla que tracten temes molt diversos, vuit estan dedicats a la pràctica agrícola i mercantil, i també a regular la probitat comercial, indicadora de la prosperitat comercial i manufacturera de Menorca.

En el 1300, el rei Jaume II va implantar a Menorca el tribut del delme i establí que «no es pagarà delme de llana passat mig any des de la tossa» (Carreras, 1917, p. 306 i seg., i p. 313-314). Més tard, Jaume III creà els síndics en la cort o els ambaixadors per a Menorca; també regulà impostos com la cisa del vi i construí el castell de Maó. Així mateix, regulà l'estructura de la Universitat maonesa amb jurats que representaven els diferents estaments, elegits a l'atzar entre els prohoms de cada sector. Totes aquestes actuacions mostren la importància del poble en el procés d'institucionalització dels municipis, que els monarques respectaren.

1. Aquesta postura té molts defensors, que aporten a favor seu arguments ben fonamentats; tanmateix molt recentement s'han esgrimit sobre això matisos no mancats de lògica i que, a parer meu, complementen aquesta tesi. FRANCISCO HERNÁNDEZ SANZ (1908 i 1933-1934) addueix textos molt reveladors de la política britànica per millorar l'oferta de vi a l'illa, que resulten irrefutables. Hernández Sanz és l'historiador menorquí que Ferran SOLDEVILA cita repetidament en la seva *Història de Catalunya* (1934-1935), vol. II, p. 740-741 i vol. III, p. 1047, 1116 i 1209; Josep Pla, Joan Estelrich i Joaquina Comas de Candel escrigueren ressenyes biogràfiques i de reconeixement de la seva obra. Hernández Sanz fou un historiador liberal i positivista, i entre altres activitats intel·lectuals fou cronista i arxiver de Maó. A favor de la tesi de la importància britànica per al comerç menorquí, en el segle XVIII també destaquen Guillermo López Casasnovas i Emili Farré Escofet.

2. L'ocupació econòmica principal dels àrabs menorquins havia estat l'agrària i, particularment, la ramadera. Diu HERNÁNDEZ SANZ (1908), p. 159: «Pueblo, el árabe menorquín, dedicado por completo a la agricultura y a la ganadería, productos que exportaban estos isleños a la costa bereber a cambio de otros, para ellos necesarios, o bien vendían a los mercaderes provenzales, genoveses y pisanos, que a menudo visitaban estos puertos, en donde comerciaban libremente».

Amb la mort de Jaume III als plans de Lluçmajor, el 1349, el regne balear va perdre la seva independència i Pere el Cerimoniós inicià la segona dominació aragonesa; per tant, les Balears es veieren immerses en els problemes conjunts de la monarquia. Cal destacar l'erecció del Consulat de Mar a Ciutadella en temps de Pere el Cerimoniós, el canvi de dinastia i la Guerra Civil de 1462-1472.

El llarg regnat de Pere el Cerimoniós fou prolífic en disposicions, sobretot relatives al comerç de cereals i a mesures liberalitzadores del comerç marítim menorquí. El 20 de setembre de 1383 es concedí a «los habitadors de Manorcha de esser franchs de pes, de mesuratge e de leuda» (Hernández Sanz, 1933-1934, p. 30). També es regulà la composició de les universitats de Maó i d'altres pobles, cercant una representació eficaç; fins i tot, s'introduí, encara que per poc temps, l'elecció directa per sufragi universal dels jurats estamentals, que s'efectuava a l'església de Santa Maria de Ciutadella.³

A la llarga, però, el sistema d'insaculació i el sorteig arribà a tots els municipis de l'illa. En temps d'Alfons el Magnànim, la Sentència arbitral de Requesens de 1442 fixà la composició de les universitats menorquines amb el règim que estigué vigent a les centúries següents, i que els anglesos respectaren substancialment al segle XVIII.

En el Reial ordre del 30 de maig de 1425, Alfons V d'Aragó concedí als menorquins la facultat d'encunyar una moneda pròpia, fet que enrobustia la vida mercantil illenca.

Centrant-nos en les exportacions llaneres de la Corona catalanoaragonesa, aquestes iniciaren una etapa expansiva amb les produccions del Maestrat, des d'on s'encaminava la llana per sortir al Mediterrani pels ports catalans i valencians. Des d'allí, s'emprenien rutes que passaven per Mallorca i Menorca, i que tenien com a destí les ciutats italianes, on la llana era transformada en teixits. De tot això, ja n'oferí notícies Ezio Leví (1933), i més tard el tema fou investigat en detall per Federico Melis (1954 i 1974),⁴ Claude Carrère (1974) estudià l'explotació transhumant dels merins aragonesos a mitjan segle XV i l'auge de la «Casa de Ganaderos» de Saragossa. En aquell moment, la llana castellana encara no havia conquerit els mercats italians, però sí que ho havia fet la llana del Maestrat i, d'una manera especial, la llana menorquina, que oferia una qualitat extraordinària. Federico Melis revelà que la llana obtinguda a Menorca tenia un nivell semblant a la de la llana anglesa, i era més barata.

3. Diu Francisco HERNÁNDEZ SANZ (1933-1934), p. 23-24: «Más tarde, en 4 de enero de 1377, Pedro IV dictó una Real Resolución, la tercera sobre el mismo tema, por la que ordenaba que en la elección de Jurados de Menorca, además de ser anual, tomaran parte todos los vecinos de la Isla, según se practicaba en las poblaciones más importantes de su reino, previa convocatoria para la vigilia de Navidad en la Iglesia de los Padres Franciscanos de Ciudadela. Dadas las dificultades con que se debía tropezar para llevar a efecto una elección en la que debía intervenir número tan grande de votantes; teniendo en consideración la confusión y discordia que podía resultar de tener que congregarlos en un mismo sitio, a pesar de la bondad de su idea, encaminada a que los elegidos fueran del agrado de la mayoría de estos insulares, lo cierto es que fue derogada por el monarca por su Real Orden del 8 de julio del mismo año confirmando su estatuto anterior, añadiendo al mismo que ningún insaculado ausente de la Isla pudiera ser elegido y que, con respecto a tallas [càrregues municipals] se siguiera la práctica establecida en la Ciudad de Palma y Reino de Mallorca». I afegeix, molt significativament que «A la antedicha reforma, inspirada en principios de sana democracia, debemos añadir que por sus privilegios del 19 de agosto de 1370, del 18 de junio de 1376 y del 5 de diciembre de 1382, Pedro IV intentó enfrentar la audacia y arbitrariedad de los Gobernadores de sus estados que seguían, a la cuenta, por norma, su capricho. Por el primero de ellos ordenaba que "no tan solamente por causa de apelaciones ans encara de totas injurias tortos, o molestaciones fetas pel Governador de Manorcha els singulars de aquella poden e deuen hauer recors a Governador de Mallorca».

4. F. MELIS (1954 i 1974). Claude CARRÈRE (1974) estudià l'explotació transhumant de merins a l'Aragó a mitjan segle XV, i l'auge de la «Casa de Ganaderos» de Saragossa.

Aquest autor descriu com els agents florentins, igual que anaven al Maestrat en determinades èpoques de l'any, també anaven a Menorca, en particular a Maó, Alaior i Ciutadella, per intervenir en el procés d'obtenció de la llana, especialment en la tossa, l'emalatge i el transport marítim, fins a arribar al port de Liorna o Porto Pisano, des d'on es traslladava la llana cap a Florència i altres centres de manufactura tèxtil. El professor Melis aporta xifres dels costos d'aquesta llana, obtingudes dels arxius italians, que són d'un interès extraordinari per a la història econòmica de Menorca.

Abans de 1350, Itàlia no importava llana. Després, entre 1350 i 1400, comprava llanes angleses; però, a partir de 1375 trobem al Maestrat i a les Balears comerciants italians com els Medici i els Datini, entre altres. En aquesta època, s'havien implantat a Itàlia nolis diferents segons les mercaderies, fet que abaratí el transport de béns.

Els administradors de les companyies comercials a la Corona d'Aragó enviaven els seus agents a comprar la llana abans de la tossa. La llana carregada pels italians a les Balears feia, normalment, escala a Peníscola i Tortosa, i de vegades a Barcelona; després, es dirigia a Porto Pisano. Segons Melis, de Mallorca no es coneixen amb precisió els llocs de producció, mentre que de Menorca se sap que la llana procedia normalment de Maó, Mercadal, Alaior i Ciutadella. Hem de recordar que les llanes de Menorca eren les més estimades, més que les de Mallorca i el Maestrat; si prenem com a valor màxim de les llanes peninsulars l'índex 100, les llanes de Mallorca es col·loca-rien entre 120 i 125, i les menorquines, entre 160 i 170.

Les llanes de Menorca valien gairebé tant com les de Brisgòvia i Borgonya, mentre que les llanes provençals eren les de menor qualitat (això, segons les valoracions en els centres més importants com Milà, Venècia, Gènova, Pisa i Florència). A Itàlia, el port més important era el de Liorna, perquè Pisa no era només el port de la Toscana, sinó que també estava connectat comercialment amb la Lombardia i Venècia.

La llana més apreciada, la de Menorca, arribava a tots els centres de transformació drapera com Monza, Milà, Venècia i Gènova, però on més s'utilitzava era a Florència. També a Prato es van fer exitoses temptatives en la producció de draps. Altres documents florentins mostren que, a començaments del segle xv, la llana de Menorca (la millor era la provinent de l'interior de l'illa) arribava a costar entre seixanta-cinc i vuitanta florins la peça, valors que només s'assolien amb la llana anglesa.⁵

Si ens tornem a centrar en el cas de Menorca, se'ns plantegen les següents qüestions:

1. D'on procedia o quina era la causa de la qualitat de la llana menorquina? Provenia de l'època de domini àrab o de la reconquesta catalana? Donada la diferència de la llana menorquina respecte a la de la resta de la Corona d'Aragó, no es pot dubtar que l'origen d'aquesta llana fos aràbicomenorquí ja que l'activitat econòmica preferida pels àrabs a l'illa havia estat la ramaderia.

2. Foren els italians els que aportaren als ramaders menorquins tècniques per a l'obtenció i venda de llana? Segons les descripcions de les fonts italianes, sembla que la relació comercial marítima entre Maó i Porto Pisano va ser profunda i va tenir el seu màxim esplendor a les acaballes del segle xiv.

5. A conseqüència d'aquestes valoracions, Ramon CARANDE (1958) escrigué una nota bibliogràfica sobre l'obra de Melis, «El puerto de Málaga y la lana de Menorca en la Edad Media (dos estudios de Federico Melis)».

3. Quan en el segle xv s'imposà la llana castellana en el mercat italià, deixaren els florentins d'acudir a Menorca i de comprar la llana menorquina? No hi ha evidència de la ruptura de les relacions mercantils entre florentins i menorquins; però, és possible que a la llarga aquestes relacions econòmiques s'acabessin llanguint, donada la crisi que patia Catalunya en aquest període crucial de la història mediterrània. En paraules de Pierre Vilar, els castellans prenen les regnes del món i el focus del comerç es traslladava a l'Atlàntic, mentre que el *Mare Nostrum* estava exposat a les incursions dels pirates berbers. Venècia inicià una llarga decadència que va arribar fins el segle xviii, i Catalunya només començà la seva recuperació a finals del segle xvii, lligada al comerç colonial americà. Però, per la seva banda, Menorca va estar durant el segle xviii allunyada de la conjuntura castellana i també de la catalana, ja que tenia la seva conjuntura històrica: l'anglomenorquina. Hi ha indicadors del fet que la llana menorquina es continuà exportant en el darrer terç del segle xvii.

Vull indicar que les respostes definitives a les qüestions plantejades s'han de buscar en els documents curosament guardats als arxius de mercaders, els quals es conserven en les ciutats italianes de Bolonya, Florència i Pisa, i en particular a l'*Archivio Datini* de Prato, on hi ha informació sobre Menorca que no ha estat suficientment explorada.

A començaments del segle xv, les tècniques mercantils catalanes resultaven endarrerides en comparació a les venecianes i genoveses; i el transport era més lent, fet que feia perdre el mercat del Mediterrani central, sense que es pogués compensar amb el tràfic amb el sud de França, Aragó i Castella. Les autoritats van reaccionar amb l'adopció de criteris d'imperialisme polític i proteccionisme comercial. Vilar, però, assenyalava que aquest proteccionisme arribà de vegades al prohibicionisme. Cap al 1430, la Corona d'Aragó trencà les relacions amb els seus competidors, entre ells els florentins, fet que també va contribuir a la pirateria. El descens del gran comerç català generà una caiguda de l'entrada de metalls preciosos, i el fracàs a l'hora d'evitar la caiguda de Constantinoble (1453) induí a pensar que la crisi era imminent i inevitable.

Direm alguna cosa sobre les investigacions de Federico Melis (1954). Segons ell, Florència era la ciutat més industrial del 1300; però, el coneixement del nombre d'operaris del sector tèxtil, del volum de la producció, del seu valor i de les remuneracions dels treballadors, requereix encara moltes més investigacions. Ell afegeix que la solució es troba en els llibres de comptabilitat que permeten seguir detalladament el procés productiu, des de l'entrada de la primera matèria fins el producte final; així com la concepció i l'actuació del mercader-empresari en les operacions mercantils que li són pròpies.

Un altre tipus d'informació preciosa de l'Arxiu Datini és la correspondència des de tots els llocs de producció de llana: Anglaterra, la França septentrional, Provença, Catalunya, les Balears i Berberia; i també de tots els llocs on es comercialitzaven els draps de Prato: el nord d'Itàlia, la península Ibèrica, Berberia i Egipte.

A través de l'exemple de l'empresa d'Agnolo di Nicoló, veiem com s'adquiria la llana de Menorca. Aquesta acudia al mercat d'origen per mitjà de la Companyia de Florència, la qual transmetia l'ordre de compra a la Companyia de Mallorca, i n'informava a la conselleria de Barcelona, que supervisava tota l'activitat a l'àrea i seguia de prop l'operació.

El 15 de novembre de 1394 Florència comunicà a Barcelona la necessitat de primera matèria. Com que tocava a la Companyia de Mallorca, Barcelona va emprendre tractes directes amb Nofri di Bonaccorso, un de tants activíssims mercaderes toscans a Mallorca que col·laborava estretament amb aquella companyia.

El maig de 1395, en el moment de la tossa, Nofri trameté expressament una persona a Menorca (Ciutadella o Alaior), perquè s'interessés en les ovelles que es començaven a xollar. Mentrestant, es preparava la nau que havia d'embarcar la llana a Menorca (potser a Ciutadella), i transportar-la a Porto Pisano. L'elegida fou la de Giovanne Marese, d'imminent arribada a l'illa. Però, la lentitud per obtenir, a Mallorca, la llicència d'exportació retardà fins a finals de juliol la sortida de la mercaderia de Menorca. A la fi, vint-i-nou saques de llana i nou d'anyins (pells d'anyell no tosses) es feren a la mar amb destí a Florència el 24 de juliol de 1395.

La nau *Marese* anà a Peníscola i Tortosa, acompanyada de dues naus més, i també a Barcelona, des d'on sortí la travessia directa a Porto Pisano, amb la protectora companyia de dotze ballesters. Així, la mercaderia anava assegurada, donat el risc de caure en mans de corsaris. El viatge fou molt llarg, fet que fa pensar en la presència de dificultats: del 2 de setembre al 22 d'octubre. La nau arribà a Pisa, on es van desfer les bales i la llana es repartí en trenta-nou unitats per a la confecció; però, les bales d'anyins no es van desfer. A Florència, la càrrega es dividí en dos lots: divuit bales de llana foren expedides al *fondaco* Datini, des d'on, després d'algunes operacions, partiren cap a Prato; el romanent anà directament a la botiga d'un client florentí. Del 13 al 20 de novembre, diversos vehicles van anar recollint la càrrega al *fondaco* dels Datini. I finalment, el 14 de gener de 1396 la llana entrà als establiments de Prato. En el mes de febrer, s'obrí la fase industrial, que va durar sis mesos. Així que de la partida de llana comprada a Menorca, només una tercera part fou manufacturada a Florència.

El compendi general dels costos des de la tossa de les ovelles fins a la venda dels draps al detall, agrupa els següents apartats: compra de la llana, transformació i venda dels draps. El valor afegit de la producció menorquina era el 18,6 % del cost final dels draps; el del transport fins a Porto Pisano, el 3,3 %; i d'aquí a peu de fàbrica, el 6,5 %; el valor afegit industrial era el 44,6 % i el valor afegit pels costos de venda dels draps, el 27 %.

Fins ací, hem vist la informació que ens proporcionen les fonts italianes; veiem ara la que ens subministren els documents de la Corona d'Aragó i els estudis referents a la llana menorquina. Les dades conegudes són pobres, normalment es tracta de disposicions legislatives que es preocupen pel foment de la indústria drapera local.

Assenyala Lluç Carreras:

[...] muy pocas noticias tenemos de las industrias que se explotaban en Menorca durante la época que analizamos, no siendo aventurado afirmar que no existiría ninguna hasta mediados del siglo xv, en que comenzó a dar señales de vida la industria lanera y fabricación de las telas conocidas en el país con los nombres de paño burell, setzé, friseta, escandalari, escambray, etc. (Carreras, 1917, p. 312-313).

Convé no oblidar que a la segona meitat del segle XIV, en un context de llibertat comercial, els menorquins es limitaren a vendre la llana i els transportistes eren florentins, en ple apogeu. Més tard, sembla que no abans del segle XV, arribà el desenvolupament manufacturer.

Carreras també diu que la llana menorquina era «antiguamente como una de las más finas del mundo»; amb aquesta frase demostra tenir un vague coneixement de l'esplendor llaner menorquí pel que hem vist en el segle XIV. Afegeix Carreras que la indústria llanera proporcionà molta feina a Menorca: amb un sol oficial que elaborés draps mitjans es podia donar feina a cent persones, que havien de netejar, cardar, filar i fer altres treballs com el moliner, els *delfinaires* o paraires, i els tonedors. Les universitats dels pobles menorquins crearen els càrrecs de sobreposats o veedors, que inspeccionaven els productes d'acord amb les ordenances gremials del llibre o directori dels batlles de l'illa, redactat per consens entre els pobles el 1380.

A partir de la segona meitat del segle XVI, s'iniciaren les intervencions de les autoritats municipals dirigides a defensar la indústria llanera local enfront dels interessos dels exportadors de llana menorquina. Fins aleshores, regia el lliure comerç amb els altres pobles mediterranis. Més tard, però, es prohibí l'extracció de llana ja que, en el cas que es permetés l'extracció, es volia que a les illes es quedés la llana necessària a fi que a la indústria no li manqués la primera matèria. Sorgí així la rivalitat entre els interessos dels exportadors de llana i els dels manufacturadors menorquins de draps.

De ahí que en 1541 se concediera permiso para extraer la lana de Mahón, pero dejando 50 quintales y todos lo añines, y que en 1550 se prohibiera sacar de la isla los añines y se concediese permiso para exportar únicamente dos terceras partes de la lana de vellón que se hubiese comprado en el peso real (Carreras 1917, p. 317-319).

Encara més, el 1604 s'encarregà al governador, per reial ordre, que mirés de resoldre les queixes que els teixidors i pelaires de Maó havien fet arribar al rei, a causa de l'excessiu embarcament de llanes i anyins que perjudicava els telers. I el 1616 es dictà una disposició que obligava als traficants de llanes de Maó, a deixar la porció necessària per a l'abast de la població a la ciutat, la qual els seria pagada al preu aforat, amb un augment de deu en el cas que la llana es destinés a l'elaboració de draps per vendre. El 1625, el governador fixà en quaranta quintars de llana i vint d'anyins la quantitat que havia de romandre a la botiga pública de Maó, en el cas que s'exportés la llana. El 1644, els comerciants de llanes es resistiren a deixar-ne si no se'ls abonava prèviament el seu valor, donat que no volien suportar el seu desemborsament un any sencer, com acostumava a passar. Finalment, el governador resolgué que l'Ajuntament havia de mantenir una botiga de llana per abastir el públic, a la qual els comerciants havien de notificar la llana que posseïen abans de ser exportada, a fi que la universitat es pogués proveir de la necessària al preu aforat. Del despatx d'aquesta botiga s'encarregà un clavari ordinari, amb una remuneració de sis lliures a l'any.

Aquestes prohibicions d'extracció de llana, de caràcter general per a tota l'illa, foren secundades pels batlles locals, els quals, al seu torn, prohibiren treure llana dels seus respectius municipis. Així, el 1532 veiem que el batlle de Maó, a instància dels sobreposats del gremi de teixidors, manà que ningú «puscha traura de la Vila de Mahó ni de son Terme per aportar en Citadella, Hilayor, ni

fora de la presént Illa, stam, ni llana filat, ni ordit per fer texir aquell fora de la presént Vila»; i el 1604 el batlle d'Alaior no només prohibí l'extracció de llanes i anyins, sinó també els estams i llanes filades, perquè es pogués teixir a la mateixa vila.

El 1579, l'Ajuntament de Maó, a través de mossèn Gabriel Goñalons, vengué llana a França per poder importar blat (Riudavets Tudurí, 1982, p. 261). El 1528 es prohibí l'entrada de draps estrangers; però, en canvi, el 30 de maig de 1686 Carles II refusà el proteccionisme dels teixits menorquins; diu la Reial ordre:

[...] no conviene hacer esta prohibición sino encargarnos (como lo hago) que vos procuréis con estos naturales que se apliquen a fabricar de buena calidad los géneros que referís y de que carecen que es el medio mejor para que no se saque de la Isla su caudal y estén abastecidos los comercios. —Data en Madrid [...]— Yo el Rey.

Les fonts italianes expliquen l'auge del comerç de llana menorquí, que va correspondre a un lliure comerç marítim a distància; i sabem que va beneficiar a Catalunya des del segle XIII al XIV, i també a Menorca, durant el segle XIV i, probablement també, al llarg dels segles XV, XVI i XVII (Riudavets Tudurí, 1982, p. 261). L'auge menorquí va respondre a la demanda de llana provinent de les manufactures italianes, particularment les florentines. Les disposicions de 1532, 1541, 1550, 1604 i 1625, així com el conflicte de 1644 entre exportadors de llana menorquina i les autoritats de l'illa, vetllaren per l'abastiment local de llana i van acreditar que la llana menorquina continuava amb el seu mercat exterior mediterrani, i que el seu preu a l'exterior era superior al del mercat local. De la mateixa manera, la venda de llana a França l'any 1579 mostrà la cotització de la llana menorquina en aquest país. Tanmateix, la producció drapera local havia de ser important, però, segons la prohibició de 1528, no podia resistir la competència exterior. Tot i això, el 1686 allò que sol·licitaven els jurats de Menorca al rei era que es prohibís l'entrada d'altres teixits com la seda i altres gèneres de luxe que no es fabricaven a l'illa; la negativa del monarca no podia ser més sàvia: així, animava als menorquins a millorar la qualitat de les seves manufactures i ser més competitiu a l'exterior. A més, tot i que només disposem d'indícis, es pot llançar la hipòtesi que des del segle XVII fins a les acaballes d'aquesta centúria no hi va haver una baixada remarcable en les exportacions de llana i en la indústria drapera de Menorca; com a mínim, no hi ha dades que indiquin el contrari.⁶

Les esmentades decisions de les autoritats locals per impedir l'extracció de la llana menorquina indiquen que tenien més influència política els industrials que els ramaders exportadors de llana. Les lleis del mercat exigien que ramaders i manufacturers poguessin negociar directament fins trobar el preu de la llana satisfactori per a uns i altres, i així estalviar-se la intempestiva actuació de l'autoritat, contrària als legítims interessos econòmics dels llaners; a la llarga, aquestes intervencions pogueren restar inefectives a l'especialització productiva i a les exportacions de llana.

6. Ho mostra l'auge de la indústria farinera a la segona meitat del segle XVI a Ciutadella i altres llocs de l'illa. També hi ha indicis clars de prosperitat de la vinya, el vi i l'aiguardent menorquí durant la segona meitat del segle XVII. CARRERAS (1917), p. 321-322.

Un dels ensenyaments d'aquestes pàgines és que l'economia menorquina estava vinculada al tràfic mediterrani a través de Palma i Barcelona, de manera que el comerç marítim formava un sistema que lligava moltes i diverses economies dins del *Mare Nostrum*. Per tant, per millorar la informació sobre l'economia de les illes és imprescindible relacionar-la amb l'economia catalana. Així mateix, l'anàlisi del comerç menorquí aporta llum al coneixement de l'àmbit més ampli dels mecanismes comercials catalans. Per tant, aquest estudi pot contribuir a un capítol de la història econòmica catalana de la baixa edat mitjana.

BIBLIOGRAFIA

- CARANDE, R. (1958). «El puerto de Málaga y la lana de Menorca en la Edad Media (dos estudios de F. Melis)». *Moneda y Crédito*, 64, març, p. 11-24.
- CARRERAS RIERA, L. (1917). «Avance de un estudio sobre comercio e industria de Menorca». *Revista de Menorca*. Maó.
- CARRÈRE, C. (1953). «Le droit d'ancorage et le mouvement du port de Barcelone au milieu du xv siècle». *Estudios de Historia Moderna*.
- (1974). «Aspects de la production et du commerce de la laine en Aragon au milieu du xv siècle». *La lana come materia prima. Atti de la I settimana de Studio, (Prato, del 18 al 24 d'abril de 1969)*. Florència, p. 205-219.
- CASASNOVAS, M. A. (1998). *L'Economia menorquina en el segle XIX (1802-1814)*. [s.l]. Documenta Balear.
- FARRÉ-ESCOFET, E.; MARIMÓN I SUNYOL, R.; SURIS I JORDÀ, J. M. (1977). *La via menorquina del creixement*. Barcelona: Banca Catalana. Serveis d'estudis.
- GARCÍA DE VALDEAVELLANO, L. (1970). *Curso de Historia de las Instituciones españolas. De los orígenes al final de la Edad Media*. Madrid. [s.w.].
- HERNÁNDEZ SANZ, F. (1908). *Compendio de Geografía e Historia de la Isla de Menorca*. Maó. [s.w.].
- (1933-34). «Organización municipal menorquina». *Revista de Menorca*. Maó.
- LEVI, E. (1933). *Motivos hispánicos*. Florència: Sansoni. [Pròleg de R. Menéndez Pidal].
- LÓPEZ CASASNOVAS, G. (1991). «L'estructura de l'economia de Menorca. La Indústria». *La Enciclopèdia de Menorca*, vol. xii.
- MARTÍN, J. L. (1976). *La península en la Edad Media*. Madrid: Teide.
- MELIS, F. (1954). «La formazione dei costi nell'industria laniera alla fine del trecento». *Economía e Storia*, I-II, juny, setembre, octubre i desembre, p. 1-72.
- (1974). «La lana della Spagna mediterranea e della barberia occidentale nei secoli XIV-XV». *La lana come materia prima, Atti de la I settimana de studio, (Prato, del 18 al 24 d'abril de 1969)*. Florència, p. 241-251.
- REGLÀ, J. (1976). «La Corona de Aragón (1336-1410)». *Historia de España de Ramón Menéndez Pidal*, vol. XIV. Madrid: Espasa-Calpe, p. 437-605.

- RIUDAVETS I TUDURÍ, P. (1982). *Historia de la Isla de Menorca*. Maó: Al Thor. [Facsimil].
- SOLDEVILA, F. (1962). *Història de Catalunya*, vol. III. Barcelona: Alpha. [2a edició]. [1a edició de 1934-1935].
- SUÁREZ FERNÁNDEZ, L.; CARRÈRE, C. (1957). «La economía de los países de la Corona de Aragón en la Baja Edad Media». *VI Congreso de la Corona de Aragón*. Madrid.
- VICENS VIVES, J. (1955). «Evolución de la Economía catalana durante la primera mitad del siglo XV». *IV Congreso de la Historia de la Corona de Aragón*. Palma de Mallorca.
- (1954). *El gran Sindicato de Remensa (1488-1508)*. Madrid. [s.w.].
- (1970). «Los Trastámara y Cataluña». *Historia de España de Ramón Menéndez Pidal*, vol. XV. Madrid: Espasa-Calpe.
- VILAR, P. (1959). «Le declin catalan du Bas Moyen Age. Hypothèses sur sa chronologie». *Estudios de Historia Moderna*.